

PŘEVTELOVÁNÍ ČILI KOLOBĚH ŽIVOTŮ

Jan Heller

1. Název

Jde o nauku indickou, která se v sanskrtu nazývá *samsára* (někdy psáno také *sansára*). Stará hebrejšťina věc samu nezná, a proto pro ni nemá ani výraz, ale středověká hebrejšťina, jmenovitě kabala, už ano a nazývá ji *gilgul*. Gal je hebrejsky kolo či kruh, takže *gilgul* znamená vlastně kroužení či kolotání. Řekové, a to už v klasické době, tuto nauku znali a nazývali ji *metempsychóza*. Ve slově je předložka *meta*, která může mít podle souvislostí řadu významů, zde ji lze přeložit asi nejlépe „přes“. *Em z en* je v (něčem), *psyché* je duše, takže adjektivum *empsychós* znamená oduševnělý, oživlý, souvislosti pak „znovu vybavený duší“ (která se vrací). – V latině se tento jev nejčastěji popisuje termínem *reinkarnace*. *Re* je znovu, *caro* je maso či tělo, předložka *in* je do. Takže jde doslova o znovuvtělení. V němčině je nejběžnějším výrazem *Seelenwanderung*, tedy putování duší.

2. Typologie

Je třeba rozeznávat dva typy: Ojedinelý, ještě nesystémový návrat duše zemřelého do světa živých, a naproti tomu pojetí, kde se tímto výrazem označuje kosmický princip, který platí pro všechny tvory a bytosti. První typ je doložen v náboženstvích všech světadílů, dokonce i pohřbívání mrtvých nebo alespoň některé způsoby pohřbívání se vysvětlují tak, že mají mrtvému znemožnit, aby opustil hrob a přišel strašit či škodit. Vyjadřuje to francouzské slovo „*revenant*“, tj. vracející se, totiž ze záhrobí do našeho světa. Z české literatury je nejnázornějším příkladem takového návratu třeba známá Erbenova báseň „*svatební košile*“. Nicméně zde nám o tento jev nejde. Chceme se zde věnovat reinkarnaci jako kosmickému principu, známému především z Indie. Z ní nepochybně pochází rozpracování tohoto pojetí jako základ více méně všech indických systémů.

3. Vznik

Nedovedeme jej datovat přesně. Jisté pochází z hlubin starověku. Herodot se domníval, že je to nauka původně egyptská (II, 123), ale zřejmě se mýlil. Byl starým Egyptem fascinován, a tak odvozoval z úctyhodné staré egyptské kultury všechno možné. Jisté je, že se staří Egypťané zabývali spiritismem: někteří badatelé se dokonce domnívají, že si od vyvolaných duchů dávných zesnulých dávali poradit i při některých obtížných problémech, např. architektonických, nejenom tedy při věštbách a v oblasti ryze náboženské. Jisté to není, ale Egypťané zřejmě neměli vypracovanou nauku o systematickém a trvalém koloběhu všech duší. Podobné je to s Kelti. Caesar (Zápisky o válce galské II, 14) a Diodor (V, 28) se sice zmiňují o tom, že prý stěhování duší byl důležitý prvek tajného učení druidů, kněžské vrstvy Keltů, ale zmínky jsou málo zřetelné a neprokazují dostatečně, že Keltové opravdu zastávali (indickou) podobu reinkarnace.

Tu však nepochybně znali někteří myslitelé starého Řecka. Zmínky jsou u řady autorů: orfikové, Ferekydes, Pythagoras, Empedokles a zvláště Plato a novoplatonik Plotinos. Novoplatonici byli pak v pozdější době, jmenovitě helenistické, hlavními zastánci reinkarnace. Také u některých římských básníků jsou narážky, zvláště u Vergila (Aeneis VI, 748), Učili, že tělo je vězením, ba hrobem duše, která do něho upadá - vtěluje se – pro své minulé hříchy. Měli za to, že toto učení přišlo do Řecka z Thrakie společně s učením orfiků, ale Thrakie, proslavená extatickými mysteriemi, byla asi jen přestupním místem, pravděpodobný původ je v Indii, s níž všem už staré Řecko mělo kontakty.

4. Indická podoba

Z bohaté náboženské literatury staré Indie lze doložit, že nauka o převtělování se stala v této zemi dogmatem, které tam pak bylo ústředním bodem celé metafyziky. Náznaky v nejstarší vrstvě, tedy ve Védách, nejsou jednoznačné a vykládají se různě. Ale už v Upanišádách kolem roku 800 př. Kr. je toto učení zřetelné. Kde se vzalo? Má asi několik kořenů: a) prvním je nejspíše přesvědčení, že fyzickou smrtí život nekončí, nýbrž nějak pokračuje dál. To, co přežívá můžeme pro zjednodušení označit souborným termínem „duše“. Věc je ovšem v pozadí složitější, výraz „duše“ má poněkud jiný obsah v Indii, jiný ve starém Egyptě, jiný v semitském starém Orientě a jiný u Řeků. O tom je celá literatura. Ale to zatím ponechme stranou a zůstaňme u základního a souborného významu tohoto výrazu. Kam se duše po smrti poděje? Do nebe, do pekla, ještě jinam? Odpověď indická zní: Vtěluje se do jiného tvora. – b) Dalším kořenem je představa o kosmické spravedlnosti. Co kdo způsobil, musí odčinit nebo být za to nějak potrestán. Když však hledíme na jednotlivý lidský život, bývá v něm podíl odměn a trestů nevyvážený. Ale zákon příčiny a účinku, karmán, přece nemůže být nespravedlivý. Odtud se jako řešení podává, že tato vesmírná spravedlnost nefunguje v jednotlivém životě, ale v celém souboru či posloupnosti životů, kterými duše prochází. Co způsobil v jednom životě, musí odčinit v druhém. Anebo v tom druhém získá odměnu za vše dobré, co vykonala v tom minulém. V pozadí je prastarý problém, kterému odborně říkáme theodicea, *theos* je řecky bůh, *dicea* nesouvisí s latinským *dico* = říkám, ale s řeckým *diké* (či starším *dikaiosyné*), tj. spravedlnost. takže theodicea je doslova „ospravedlnění boha“, když ho lidé obviňují, že může za všecku bídu ve světě a ačkoli je všemohoucí, nezabránil jí, ale nechal nás „v tom“. Tento problém se vyskytuje v mnoha náboženských systémech. Systémy, které zdůrazňují boží svrchovanost (židovství a křesťanství, svým způsobem i islám), mají s theodiceou menší problémy než ty, kterým jde o to, aby boží spravedlnost příliš nepřekračovala lidské představy o spravedlnosti. To je případ Indie. A tak se úsilí vysvětlit svět jako spravedlivý, stává jedním z podstatných kořenů nauky o převtělování. – c) Třetím kořenem této nauky se jeví některé lidské zkušenosti a zážitky: Nejen na konci života (tunel a světlo), ale i v životě samém, např. zážitek „dějà vu“, tj. zážitek „už viděného“. Kdy a kde? V minulém životě, odpovídá Ind. Ani indické učení o putování duší není zcela jednotné. Hinduisté a džinisté mluví o duších, existujících od věčnosti, které znovu a znovu vcházejí do těch, kdo se mají narodit. Védanta má i tyto duše za cosi pomíjejícího, co má nakonec splynout s absolutnem, tedy s brahmou. Buddhisté rozkládají „duši“ na několik složek, které se rozpojují a zase spojují.

5. Rozšíření

Z Indie se šířila nauka o převtělování na všechny strany – na sever do Tibetu a Číny, na východ do Zadní Indie, na jih na Ceylon čili Srí Lanku i po Indonézii. Tam všude starší hinduismus a postupující buddhismus zastavil až nápor islámu. Pravověrný islám, pravověrné židovství i křesťanství nauku o převtělování vždy odmítaly. Ale na jejich okraji se vyskytovali nepravověrné proudy, které toto učení přijímaly. V islámu to bylo v západní Persii, v židovství v kabale a chasidismu. Také ve starověkém, synkretickém manicheismu. Nauku o převtělování zastávali i křesťanští gnostici, prý už Šimon Magus, Basilides, Karpokrates. Jejich učení bylo ovšem odsouzeno jako kacířské. Nicméně se vracelo, prý je zastávali i středověcí jihofrancouzští kataři. – V nové době jsou zmínky o něm u mnoha myslitelů, ačkoli není zřetelné, zdali oni sami toto učení drží – od Kanta až po mysticky zaujatého Goetha. Horlivé zastávce mělo toto učení u teosofů (H.P.Blavatská, Annie Besant) a u antroposofů (Rudolf Steiner), samozřejmě i u spiritistů (Allan Kardec) a dalších skupin, které tíhnou k náboženskému míšení čili k synkretismu. Nad jeho současným pronikáním do západní kultury se ještě zamysleme.

6. *A co bible?*

To je závažná otázka; jsou lidé domnívající se, že tuto nauku lze najít v bibli, ba dokázat, že je dobře biblická. Určitě není. Ale postupujme opatrně:

Podívejme se nejprve do starého Předního Orientu, konkrétně do semitské oblasti, do prostředí, v němž vznikl Starý zákon. To je můj vlastní obor, tam jsem více méně „doma“. Mohu říci s odpovědností, že starý předsemitský (např. sumerský) i pak semitský Orient samsáru v její indické podobě neznal. Sestup do podsvětí i návrat z podsvětí ovšem znal, ale nešlo o systém odplaty. Doklady, které pro to někteří hledají ve starých textech, ať jde o Epos o Gilgamešovi nebo Starý zákon, jsou mylné, lidé si do těchto textů promítají to, co v nich chtějí vidět. Tak např. jevy spiritistické Starý zákon zná, ale zakazuje je (Dt 18,9-13, viz věštkyň z Endor 1Sam 28 a rozsudek nad Saulem 1Pa 10,13-14).

I v Novém zákoně jsou místa, kterých se zastánci samsáry dovolávají. Nejběžnější je Jan 3,3: „Nenarodí-li se kdo znovu, nemůže spatřit království Boží.“ – v řeckém znění evangelia je předpona *anó*, která sice může znamenat znovu, ale zároveň a zde asi především znamená „shůry“. Nejde tedy o opětovné narození, ale o zrození shůry, tedy z Ducha svatého, jak ostatně vykládá Ježíš v dalších verších. Znovu opakuji: mohu bezpečně říci, že v bibli o převtělování není nic, leda si v ní něco překroutíme po svém.

A proč je celá křesťanská pravověrná tradice, ať katolická nebo evangelická, proti této nauce? Lze to vysvětlit dost jednoduše: Nauka o převtělování – třeba nepřímou – tvrdí, že si každý své viny musíme odčinit sami, že tedy neplatí, neexistuje boží milost. Bůh je podle oné nauky neosobní, je totožný se všejsovcem, vlastně nemá a nemůže do ničeho sám mluvit. Jsme odkázáni na veliký kosmický mechanismus. Můžeme do něho nahlížet, a tak vlastně neexistuje nějaké tajemství, které by nás přesahovalo, vše je uchopitelné.

Odtud se také podává odpověď na závažnou a aktuální otázku: Proč se víra v převtělování v posledním čase tak výrazně šíří v západní kulturní oblasti? Jako religionista slýchávám dotazy, v jejichž pozadí je zřetelná touha, abych víru v převtělování potvrdil a pokud možno ji i uvedl do souvislosti s biblickým poselstvím – křesťanským učením. To nemohu, ale já se spíše pokouším osvětlit sobě i druhým, proč má dnes toto učení tak velkou přitažlivost.

7. *Šíření samsáry v dnešním západním myšlení*

Proč tedy má tato nauka tak velkou přitažlivost pro současného západního člověka? Proč se tak šíří po světě včetně naší země? – Jistě je tu víc faktorů. Jeden z nich je v tom, že nová doba, stále postupující sekularismus a materialistický obraz světa vytvářejí v širokých vrstvách nechuť ke křesťanství, především v jeho církevní tradiční podobě. Ale nejen to. Novodobý člověk chce být svézákonný, autonomní, nechce nést odpovědnost před někým, kdo by stál nad ním. Chce být svým vlastním pánem. A tak má – asi stále větší – odstup od všech náboženských systémů, hlásajících osobního Boha. To se pak ovšem promítá do celé společnosti. Jenže ono to má zvláštní důsledky pro člověka samého. Sice sesadil Boha z nebes a škrtnul hodnoty, které souvisejí s vírou, ale o to víc ztrácí smysl života (možná přesněji: nedohlédne k němu) a bojí se smrti jako posledního ukončení a zmarnění svého sebeprosazování, na němž lpí celou silou svého nitra. Došlo to tak daleko, že se ve „slušné“ západní společnosti o smrti téměř nemluví, byla tabuizována.

A zde některým lidem tohoto obzoru samsára poskytuje (údajnou !) útěchu: Smrt není konec, narodím se znovu, budu žít dál a užiju si všeho, co jsem v minulém životě zameškal. Takže smrt není třeba brát tak vážně.

Všimněme si, že takový přístup či pohled je úplně opačný než ten původní indický. Tam je v pozadí věčná spravedlnost a zákon odplaty, karmán, a nikoli „si dál užít“. Indovi je cílem se z koloběhu duší co možno vymanit a odejít do nirvány, kde vyhasíná individuální vědomí, asi jako když se kapka vody navrátí do moře a rozplyne se v něm. To je v indickém pojetí jádro vykoupení, zbýt se svého já, své sebestřednosti, svého ulpívání, své žízně po sebepotvrzení.

Indové vědí, že dokud lpíme každý sám na sobě, jsme v otroctví a nedojdeme klidu a vykoupení.

A zde se teprve objevují obdoby s křesťanstvím, ale v docela jiné rovině, než by chtěli laciní křesťané a laciní zastánci samsáry. Ježíš říká, že kdo chce svou duši zachovat, ztratí ji. A kdo ji ztratí, ten ji získá (Mt 10,39 par.).

Ovšemže tu vyvstávají i další otázky: Je Ježíšovo „ztracení duše“ totéž co v učení indickém? Někaké rozdíly tu budou. Jsou podstatné či ne? To vše bude nutno promyslet a přezkoumat. Zde to zatím ponechme stranou. Jedno je však zřetelné. Pro mnoho Evropanů, uchýlivších se k samsáře, jde o stezičku, jak své vlastní já uchránit před zánikem a při tom se vyhnout nežádoucímu setkání s Bohem. A tím moci pokračovat v životě podobně neodpovědném, jako byl ten minulý. To je zneužití, obrácení znamének plus a minus, cesta do neblahých hlubin.

8. *Religionistický pohled na samsáru*

V religionistice je důležité sledovat nejen kde a jak co vzniklo, či odkud co pochází, ale také jakou to má funkci v příslušném kontextu a jak se tato funkce posouvá či obměňuje. Už jsme se zmínili o tom, že v odchylném kontextu, tj. v současném západním myšlení to může dojít tak daleko, že výsledná funkce je (téměř) opačná než ta původní. K tomu je třeba připojit ještě několik dalších poznámek či hledisek.

To první je principiální: Jakmile se od našeho časoprostorového světa vzdálíme a postoupíme někam za jeho hranice, nejsme sice ihned a automaticky v iluzích, jak tvrdí materialisté, ale ocitáme se v oblasti, o níž nemůžeme vypovídat přímo, nýbrž jenom v příměrech a obrazech, do nichž vždy proniká i značná složka subjektivní. Takže nauka o samsáře není přímý popis zásvětného tajemství, ale indická představa o tom, jak funguje kosmická spravedlnost. Je to nauka po staletí tříbená a promyšlená a jistě se snaží složit do jednotné koncepce soubor jevů, které lze jen těžko vysvětlit a uvést na společného jmenovatele. V podstatě je to pokus vystihnout nevystižitelné. Proto podoba takového pokusu je vždy zároveň vázána na dobu a místo, kde vznikla, na rozhled a kulturní tradice těch, kdo s ní přicházeli, kdo ji formulovali nebo přeformulovali.

Religionista se zeptá: Co je na tomto pokusu závažné? Co je tu alespoň relativně konstantní? Jaký je hlavní či poslední záměr (intence) takového pokusu? – Na to lze odpovědět asi poměrně jednoznačně: Těm, kdo ji vytvářeli a promýšleli, předávali a hájili, šlo přednostně o to, že kosmická spravedlnost platí. Že poslední slovo ve vesmíru nemá morální chaos, ale řád. Že tedy nežijeme ve vesmíru chaotickém a nesmyslném, ale uspořádaném a smysluplném. O něco podobného jde ovšem ve všech promyšlených náboženských systémech. Nesnášíme chaos, tušíme v něm oprávněné síly smrti, a tak si v hloubi srdce žádáme řád, který drží vše pohromadě.

Jenže pozorování jednotlivého lidského života ukazuje, že tu jsou lidé nedobří, a přece úspěšní, a naopak lidé dobří, ale neúspěšní. Nad touto otázkou se zamýšlí také proslulý žalm 73, jeho řešení je ovšem jiné. Samsára tvrdí: I fenomén života a jeho vztah ke kosmické spravedlnosti je třeba vidět nadindividuálně! Spravedlnost platí, ale v jednotlivém lidském životě máme před očima jen její nescelené úlomky. Teprve součet životů, jejich poslušnost, jejich integrál, tvoří celek, z něhož lze vyčíst smysl. Je to tak nebo není? Religionista nechce nikoho získávat, nýbrž nejdříve co nejpřesněji popsat a vysvětlit.

Religionista tedy neříká: „Tak to je“ nebo „tak to není“, ale říká co možno střízlivě a věcně: Na otázku kosmické spravedlnosti a řádu vesmíru odpovídá indická tradice naukou o samsáře. Její přesvědčivost závisela nebo dodnes závisí na tom, nakolik dokáže scelit a vysvětlit jevy, které v jiných koncepcích zůstávají bez kontextu, ojedinělé a těžko vysvětlitelné. To se této indické koncepci dařilo a mezi lidmi určitého typu daří dodnes.

Jenže tu přichází klíčová otázka: Nejsou tyto („paranormální“) jevy vysvětlitelné ještě jinak a prostěji? Myslím, že jsou, a hned se to pokusím stručně ozřejmit, ale ještě tu chci předeslat:

Ani tato alternativa k samsáře není prokázána a možná je (zatím) neprokazatelná, i když je zcela logická.

Jde o koncepci biologického pole nebo zkráceně biopole. Vychází z poznatku, že náš vesmír má – ne tvarem, ale skladbou – podobu cibule – je totiž poskládán ze silových či energetických vrstev. Zřejmě zatím neznáme všechny, ale víme něco o vrstvě gravitační, která drží celý vesmír pohromadě. Dále už toho hodně víme o vrstvě elektromagnetické, s níž jsme se už poněkud naučili zacházet. Řada jevů, s nimiž si zatím nevíme rady, by byla vysvětlitelná, kdybychom předpokládali, - jak už jsem naznačil – že je tu další vrstva – biologická. Jako v elektromagnetické vrstvě vznikají vlny mimo vodič změnou napětí ve vodiči, tak asi vznikají jakoukoli aktivitou biologických systémů „vlny biologické“. Zdá se, že takové „biologické pole“ je podstatně pomalejší než elektromagnetické. Tedy že přetrvává. Co když jevy, které zatím obtížně vysvětlujeme, jako „dējà vu“ a podobně, jsou vlastně ozvěny a ohlasy z biologického pole? Zatím to kladu jen jako otázku, ale věc se mi jeví tak, že v hypotéze biopole máme před sebou jakousi stezku, na níž bychom mohli učení o samsáře buď překročit nebo alespoň obměnit tak významně, že by se nám otevřely nové obzory.

9. Závěr

Zatím zůstaňme klidní a především se smířme s tím, že – jak říká apoštol – poznáváme jen zčásti. O tom, zda je vesmír smysluplný, rozhoduje vždy víra. Nevěřím, že vesmír má jen ten smysl, který mu my sami přičítáme nebo do něho promítáme. Stejně nemohu věřit, že žádný smysl nemá. Věřím, že smysl má, ale ten – alespoň zde a dnes – přesahuje naše poznání, ba možnosti našeho poznání. Je transcendentní. Je lepší a hlubší, než si my zatím umíme představit. A to je důvod k radosti.

Z knihy Jana Hellera: Podvečerní děkování, Vyšehrad 2005

Prof. J. Heller je náš přední starozákoník a religionista